

En kunskap om den andres kultur är inte rätt väg!

BO NORLUND

Vad betyder interkulturell kommunikation och vad innebär det att ha en interkulturell kompetens och är en sådan kompetens överhuvudtaget möjlig att tillägna sig?

Begreppet *interkulturell kommunikation* har på senare år börjat användas allt oftare. I skolplanen, i anställningsansökningar och dylikt finns det så gott som alltid en formulering som vidrör ämnet. Formuleringar med ord som ”kulturell mångfald”, ”kulturell bakgrund” och ”förmåga att bemöta olikheter” är ständigt återkommande. Detta är en naturlig följd av att folk, världen över, är i rörelse på ett helt annat sätt idag än för bara några årtionden sedan. Idag flyttar vi utomlands; vi reser till andra länder; vi tillbringar en del av vår studietid i något annat land; vi bedriver vår handel på en internationell marknad; vi åker på uppdrag av vår arbetsgivare till grannländer för att knyta kontakter eller för att få fortbildning och vi kommunicerar globalt via våra datorer och telefoner. Med denna rörelse har också behovet av en djupare förståelse för olikheter uppkommit. Nu är det inte bara det att ämnet interkulturell kommunikation är i ropet som gör det till ett viktigt ämne. En interkulturell kompetens är viktig på flera sätt! I vårt samhälle idag pratas det om integration, om mångfald och om åtgärder som ska främja möten mellan människor från olika kulturer. Men för att integrera någon i något måste det till någon slags kommunikation, för att en mångfald ska främjas måste det till en förståelse och för att möten mellan människor i denna mångfald med olika bakgrund ska fungera friktionsfritt måste det till en speciell kompetens.

Internationell Migration och Etniska relationer/IMER, Malmö Högskola, SE 205 06 Malmö, bo.norlund@imer.mah.se

Begreppet ”Interkulturell kommunikation”

Interkulturell kommunikation är när ett meddelande som har producerats i en kultur uppfattas i en annan kultur

I Sverige började man använda begreppet först i början av 80-talet. Tidigare hade man använt andra begrepp i skrifter och diskussioner som gällde internationella kontakter, kontakter med människor med olika etniska bakgrunder. Man pratade om *tvärkulturell* och *internationell kommunikation* och man talade om *transkulturell* och *kontrakulturell* kommunikation. Av en del användes de olika begreppen som en benämning på en och samma sak och av andra gjordes det en betydelseskilnad. I Per Lundblads avhandling *Utbildning och träning för interkulturell kommunikativ kompetens* från 1991, ger han sin tolkning och gör då en skillnad på två av dessa med följande formulering. *Interkulturell kommunikation* behandlar interaktion med ömsesidig tolkning och påverkan mellan människor med olika kulturbakgrund och *tvärkulturell kommunikation* uttrycker mer att det rör sig om en jämförelse mellan två olika sätt att kommunicera. Huruvida dessa definitioner ska ses som generellt gällande kan vi här låta vara osagt. En slutsats vi däremot kan dra av detta är att begreppet interkulturell kommunikation, ännu, så att säga, inte rotat sig i vårt språk.

Nu är det inte bara i det svenska språket som definitionen av begreppen diskuteras. I England skiljer de mellan *Cross-Cultural Communication* (tvärkulturell kommunikation) och *Intercultural Communication*. *Cross-cultural communication* beskrivs då, (förenklat) som kommunikation mellan två länder. Denna term används t.ex. i businesssammanhang, dvs. i kontakter mellan internationella företag.

Intercultural Communication definieras här som ”den kommunikationen som sker mellan människor med olika kulturbakgrunder, som lever tillsammans” (jfr. Lundbergs definition ovan). Tanken bakom denna definition skulle kunna liknas vid den kontakt och kommunikation som idag finns i det ”mångkulturella samhället”.

En definition av begreppet interkulturell kommunikation som fokuserar på just *interaktionen* – mötet mellan två eller flera kommunicerande människor – torde vara den mest riktiga och användbara. Vi, som använder begreppet, måste också mena något speciellt med det för att göra det gångbart i framtiden. Om begreppet får en alldeles för omfattande innebörd kommer det med tiden att bli oanvändbart.

Inter – kultur – kommunikation

Som språkarbetare anser jag att begrepp alldeles för ofta passerar förbi utan vidare analys – en analys som faktiskt många gånger är en ganska angenäm väg till ny kunskap. Så, låt oss för en stund stanna kvar vid begreppet ”interkulturell kommunikation” och reflektera lite över vad som egentligen menas med det och se om vi kan utvinna någon kunskap ur de ingående ordleden.

Prefixet *inter-* finner vi närmast i det mer vanligt förekommande ordet *internationell* och härifrån hämtar väl de flesta av oss också sin tolkning/översättning av prefixet. I *Nationalencyklopedin* går det att läsa följande beskrivning:

inter- (av lat. *inter* '(e)mellan', 'ibland'), prefix med betydelsen 'mellanliggande', 'som existerar mellan', 'förbindande', 'gemensam för'.

Den betydelse av *internationell* vi får då är alltså: ”mellan nationer”. En fullständig definition av nationsbegreppet äger sina egna svårigheter men gränserna mellan nationer är tämligen okomplicerat att undersöka. Det enda vi behöver göra för att undersöka detta är att slå i kartboken och följa de tydligt utmarkerade gränserna. En reflektion man kan göra över sin egen språkuppfattning när det gäller ordet *internationell* är att fundera över hur avlägset, geografiskt, två länder behöver vara för att man ska kunna tala om ”internationalitet”. Är något internationellt om det rör sig om kontakter mellan, t.ex. Sverige och Danmark? Om ett företag som tidigare endast gjort affärer inom Sverige kontaktar sin första kund i Danmark. För detta med sig att företaget blir ett *internationellt företag*? Vad säger din språkuppfattning?

Kopplar vi ihop prefixet med *kultur* (”mellan kulturer”), som är vårt nästa ordled, blir det dock

något mer komplicerat eftersom kulturbegreppet inte är lika lättåtkomligt som nationsbegreppet.

Ordet ”kultur” kommer från latinets *cultu'ra* som rakt översatt betyder ’odling’ eller ’bildning’. Denna betydelse av ordet ger oss en fingervisning om att det har med en förändring att göra (man odlar något som växer – eller varför inte använda ordet ”blommar” i sammanhanget). Detta är kanske en uppenbar medförd betydelse men också en viktig betydelsefaktor, som många gånger glöms bort i diskussioner om kulturbegreppet. En kultur är inte något som bara *finns* med fasta ramar, som innesluter och utesluter det ena eller det andra. En kultur är ständigt under förändring.

Men kulturbegreppet är besvärligt på flera sätt! I en del sammanhang kan vi inte alls föra begreppet på tal utan att få repliken ”allting är kultur” som svar. Viktigt att veta är dock att ”kultur” är ett överordnat begrepp, precis som *möbel* är överordnat stol och bord, eller som *djur* är till hund och katt etc.

Det finns idag inget enhetligt kulturbegrepp. När vi talar om kulturbegreppet handlar det inte bara om ”vad vi menar” utan lika mycket (eller mer) om ”vem som menar”. Ser man på kulturbegreppet så som etnologerna gör, ser definitionen ut på ett sätt och ser vi på det så som språkvetare blir definitionen en helt annan. Idag talas det om *detalj kulturer* som matkulturer, klädkulturer och smyckekulturer, *specialistkulturer* som sportkulturer, företagskultur och forskarkulturer och det talas om *arbetskulturer* och *vardagskulturer*. Indelningen här är delvis min egen men de flesta kan säkert ge de olika äsyftad betydelse. Förutom denna indelning som mest har att göra med ett kulturbegrepp som rör inomnationella företeelser, kan vi dela in kulturer som rör nationella grupperingar. Gemensamt för dessa beskrivningar är: att ju längre bort från vår egen kultur beteendet som beskrivs härstammar, desto konstigare blir gruppernas beteenden.

I sammanhang, som detta, dvs. i diskussioner om interkulturell kommunikation, brukar man främst se på kulturbegreppet som en socialisationsform – ett sätt att leva tillsammans – och vidare den kommunikation som försiggår häri. Definitionen av kulturbegreppet blir dock, oavsett vem som gör definitionen, något som har att göra med *vanor* och *normer*. Kulturbegreppet kopplas också till *konventioner* och *sociala gemenskaper*, dvs. regler och uttryck som människor kommit överens om att följa och använda i sitt umgänge med varandra.

Att normerna ställer till det för oss visas också då den kultur vi växer upp i ter sig svårbegriplig. Hur många gånger reflekterar vi t.ex. inte över hur konstiga vi svenskar är i olika sammanhang? Hur

många gånger har vi inte stuttit runt fikabordet och diskuterat den svenska avundsjukan eller svenskens svårigheter att hantera konflikter? Det man här tycker är ”konstigt” är ju den egna kulturen.

Till vår hjälp har vi istället hittat på en terminologi, ord som *typiskhet* och *svenskhet* och andra, som egentligen bara hjälper oss att förklara, förstå och beskriva vem ”vi och dom” är. Det vi gör då, i samma andetag, är att vi lägger ett oerhört komplicerat underliggande system av sociala normer åt sidan – ett system som vi endast i undantagsfall är medvetna om och med öppna ögon kan reflektera över. Reglerna för och funktionen av detta system är ingenting som vardagens samtal tar upp. Ibland bryter någon mot dessa normer och först då uppmärksammas kulturens normer och förs upp till ytan.

Kommunikation sedan, som är det sista ordledet, är inte helt enkelt att ge en beskrivning av heller. För att kunna göra detta på ett någorlunda rättvisande sätt i detta sammanhang måste innebörden av ordet *språk* också beaktas. Återigen trasslar man här in sig i en definitionsfråga. Även förhållandet mellan språk och kultur är något som länge varit en om-diskuterad fråga inom flera vetenskapliga discipliner. Är det språket som skapar kulturen eller är det kulturen som skapar språket, brukar man fråga. Men vad är ett språk?

Om man vill göra det enkelt för sig i en definition av begreppet språk, kan man räkna upp olika nationella språk som svenska, engelska, turkiska osv. Ett språk skiljer sig från ett annat genom sin speciella grammatik, sitt lexikon och så vidare. I ett sammanhang som detta är dock denna definition ingen vidare hjälp. Språk är ju så mycket mer än bara grammatik och ord.

En annan definition är den som ser ordet *språk* som en synonym till *kommunikation*, (dvs. ”att kommunicera”). Vi kommunicerar genom språk; vi meddelar oss, ger information osv. men i denna definition får vi istället problem med avgränsningen. Språk i denna betydelse innefattar ju såväl det talade språket som det skriftliga språket. Den innefattar också kroppsspråk (gester och mimik), bilder, ljud, klädsel och signaler av olika slag. Kommunikation, om man gör denna vida tolkning av begreppet, sker ju jämt och ständigt mellan alla levande varelser och det som kommuniceras är långt ifrån alltid en verbal kommunikation.

Ordet ”kommunikation” härstammar även det från latin, närmare bestämt från *communicatio*, som betyder ’ömsesidigt utbyte’, eller av *communico*, som betyder ’göra gemensamt’. Ibland talas om *sändare* och *mottagare*. Sändaren är den som skickar signalen, ”signalerar”, och mottagaren är

den som tar emot och tolkar signalen. När man kommunicerar handlar det alltså om att skicka signaler som mottagaren förstår, förhoppningsvis då så som man avser att denna ska förstå dem. I begreppets betydelse finns det dock ingenting som säger att signalen måste ha med ord att göra och funderar man på sitt eget sätt att skicka signaler vet man också om att det många gånger är viktigare att skicka ”rätt” signaler än att formulera sig i ”rätt ord”.

Låt oss titta lite på ett par exempel på kommunikationssituationer som inte direkt har att göra med en överföring av ord mellan sändaren och mottagaren, men som definitivt involverar en sändare och en mottagare.

- En ung man kommer till anställningsintervjun (låt oss säga för ett arbete i bank) iklädd en urtvättad t-tröja, slitna jeans och okammat hår.

Vad kommunicerar denna unga man?

- En upprörd väljare får komma till tals i media och det han/hon säger är:
 - Vi e’ liksom så in i helvete lacka på att doms löner e’ så höga, va. Å...eeh, de’ förslaget som vi gav till hon, va, e’ liksom jävligt mycke bättre än de’ som hon skrev till han, va.

Vad kommunicerar denna väljare?

I det första exemplet kommunicerar ”sändaren” något genom sitt sätt att klä sig. Normen, när det gäller kläder, säger något i stil med: I banker klär man sig på ett speciellt sätt, ”formellt”, och vill man ge någon intrycket av att passa in, bör man göra detta också genom sitt klädval. Visst kan man tycka att detta är bra/dåligt eller rätt/fel men vi är alla medvetna om att också dessa normer spelar en roll i vårt samhälle.

I det andra exemplet handlar det förvisso om en överföring av ord. Självklart är dock att något kommuniceras utöver bara den information som finns i ordens betydelse. Något kommuniceras i ordens laddning eller, annorlunda uttryckt, i vår inställning till dessa.

I väljarens yttrande finner vi t.ex. svordomar, formfel (doms, han/hon i st.f. henne/honom osv.) och användandet av ”lågt värderade” talspraksformer (liksom, va). Grammatiken i sig är det inget fel på (Subjekten och predikaten är på plats.). Det som det i förstone handlar om här, som gör att väljarens budskap kommunicerar något annat, är vår attityd till vissa språkbruk. Det som den upprörde väljaren i media kommunicerar mellan raderna är också en social identitet som kanske inte alla skriver under på att vilja vara till övers med.

En viktig aspekt på kommunikation mellan människor, som framför allt diskuteras inom språkvetenskapen eller kommunikationsvetenskapen, är den som rör språknormer och vårt högst individuella förhållningssätt till dessa. Vår attityd gentemot olika normsystem – och vårt eget normsystem i synnerhet – ligger på en så låg medvetenhetsnivå att vi reagerar mot ”regelbrott” intuitivt, i stället för med eftertänksamhet. I dagspressen finner vi med jämna mellanrum insändare med upprörda känslor över t.ex. du:andet och ni:andet. ”Man visar respekt om man ni:ar” eller ”Om någon ni:ar mig känner jag mig gammal” brukar det låta. Det finns alltså i ”vår kultur” delade meningar om vad som signaleras med de båda tilltalen.

Sammanfattningsvis kan sägas att kommunikationsbegreppet, precis som prefixet inter- och kultur-begreppet, inbegriper flera aspekter, som är nog så viktiga att följa upp i en analys av det vi kallar för en interkulturell kommunikation. Det gäller som vi sett såväl samhälls- och språknormer som verbal och ickeverbal kommunikation. Ett inte allt för kontroversiellt antagande är också att ett interkulturellt möte i regel är mer komplext än det intrakulturella, vilket givetvis för med sig en ökad risk för missförstånd.

”Interkulturell kompetens?”

I denna artikels inledning ställdes frågan om det överhuvudtaget är möjligt att tillägna sig en s.k. interkulturell kompetens. I ett möte där ingen av parterna haft möjligheten att förbereda sig eller planera vad som ska sägas kommer ju att i högsta grad vara beroende på personernas s.k. ”kommunikativa kompetens”. Och om dessa två dessutom kommer från olika kulturella bakgrunder sätts kompetensen på prov ordentligt. Vad är det som gör att interaktionen fungerar och vad är det som gör att den kraschar? I ett sådant möte finns det många gånger inte utrymme till eftertänksamhet. Det finns inte heller någon tid till samtals- och kulturanalys (åtminstone inte på förhand). I dessa samtal kopplar man på ”autopiloten” – vår inlärda kommunikationsapparat – och denna måste då på hundradels sekunder fatta beslut när det gäller både avtolkningen och produktionen av de budskap som skickas fram och tillbaka.

För några år sedan vurmades i Sverige just begreppet *kommunikativ kompetens*. Företag landet över kastade ut denna egenskap som den viktigaste och mest meriterande till arbetssökande. Idag räcker det inte med att ha en kommunikativ kompetens utan idag ska man dessutom ha en (*inter-*) *kulturell kompetens*. Denna kompetens ska alltså, utöver den

kommunikativa kompetensen, innefatta kunskaper om och en förståelse för andra kulturer, en kompetens att bemöta olika kulturella beteenden. Mitt svar på frågan är ja. Visst är det möjligt. Men vägen till kompetensen går inte i första hand genom en kunskap om ”andra kulturer” utan genom en kunskap om den egna. Det handlar då om att ta sig tid att sätta fingret på ”konstigheterna” i de normer som vi omedvetet och ofta slaviskt följer. Det handlar om att ta sig tid att förstå eller, om detta inte är möjligt, åtminstone reflektera över dessa normer.

En annan fråga, som vuxit fram ur resonemanget om interkultur här ovan, är *vad* vi ställer ”konstigheterna” emot. Mina två exempel på ickeverbal kommunikation ovan (den unge mannen som söker arbete i en bank och den upprörde väljaren) visade på konstigheter i form av brott mot å ena sidan gängse klädnorm och å andra sidan ett språkbruk, som kan anses vara slarvigt, mindre ”fint” eller respektlöst. Men normsystemen man har att göra med i exemplen har ingenting att göra med interkultur om man utgår ifrån att interkultur har något med nationsgränser att göra. I detta fall ställer vi alltså två ”inomnationella” eller varför inte inomkulturella normer emot varandra.

När det gäller svenskarnas avundsjuka och konfliktundvikande däremot, som enligt många är speciell och ”typisk”, ställer vi ”vår” normuppfattning mot någon annans normuppfattning. I detta fall handlar det om ”en svensk norm” som ställs mot en tysk, engelsk eller italiensk. Reflekterar man över detta blir säkert många förvånade över att det överhuvudtaget fanns normer som reglerade hur man får lov att vara avundsjuk eller konfliktundvikande. Men frågan blir då: Är något av detta *mer* interkulturell kommunikation än det andra? Några skulle kanske börja argumentera för att kulturgränserna måste dras mellan nationer eller etniskt ursprung (vad nu det skulle betyda). Men leder denna argumentation någonvart?

Det man måste göra innan man börjar diskutera eller försöka besvara en interkulturell fråga är att tydliggöra vilka gränser man själv drar. Gränsen är ju relevant i det att man måste veta *vad* man talar om. I det ena fallet kan det röra sig om en kulturgräns, som går mellan en yrkesgrupp och en annan, och i det andra fallet om en gräns som går mellan ett svenskt och ett tyskt förhållningssätt. Men *var* gränserna dras för att bli kallade interkulturell är ofta irrelevant. Till syvende och sist handlar det om att komma till rätta med förståelsen i kommunikations-situationen.

Den kommunikativa kompetensen tillägnar man sig i mångt och mycket genom en självinsikt, en

medvetenhet om det egna normsystemet. I många fall spelar det ingen som helst roll varifrån inblandade personer kommer ifrån, varken vilken samhällsklass de anser sig tillhöra eller vilket etniskt ursprung de har. I förstone handlar det om att anpassa sig språkligt till situationen. Det handlar om att anpassa sig till en samtalspartner som kanske inte har likadana förkunskaper som en själv. Det handlar alltså om att anpassa sig till individer. En optimal anpassning bör då göras såväl verbalt som icke-verbalt, med hänsyn till både språket och gängse normsystem. Om sedan denna nivå innebär att man måste förenkla sitt eget vardags- eller yrkesspråk eller om det innebär att man får göra avkall från sitt eget normsystem i frågan så är det så det får bli. Kommunikation handlar ju om att göra sig förstådd, att skicka en signal som mottagaren kan tolka och förstå så som du vill att han ska förstå den.

Den interkulturella kommunikativa kompetensen sedan kan vi få först efter det att vi uppmärksammat och medvetandegjort vårt eget högst individuella sätt att skicka signaler. Först därefter kan vi reflektera ordentligt över andras "signalsystem". Jag skulle till och med gå så långt som att säga, när detta är gjort är det ganska oproblematiskt att sätta fingret på och reflektera över olikheter.

Vägen till en interkulturell kommunikativ kompetens går alltså snarare via det som vi kallar för en social kompetens, dvs. en förmåga att anpassa sig till och fungera i olika sociala situationer och den

kulturgräns, som diskuterats i denna artikel, skulle alltså dras mellan olika normsystem.

Att begära en kompetens av våra medmänniskor som innefattar djupa kunskaper om de olika kulturer, som idag finns i vårt mångkulturella samhälle, är att begära för mycket! Det finns många människor, som inte är det minsta intresserade av att läsa in sig på konfucianismens, islams och buddismens läror. Det finns människor, som inte har ett uns av intresse av hur seder och bruk ser ut i Eritrea, Chile och Vietnam – kunskaper som onekligen skulle hjälpa många till en bredare förståelse. Däremot är vi lite till mans intresserade av vårt eget sätt att vara, våra egna seder och bruk. De flesta jag har haft tillfälle (och det stora nöjet) att prata med om våra normer och förhållningssätt visar stor entusiasm och nyfikenhet i frågor som rör "den svenska kulturen".

För hur många gånger har vi, som sagt, inte suttit runt fikabordet och diskuterat den svenska avundsjukan eller svenskens svårigheter att hantera konflikter men skrattat åt vårt sätt att vara konstiga och sedan stilla konstaterat att en del av vårt varande fylls av möjligheten att just raljera över oss själva och våra egna kulturmedlemmars beteende.

Själv är jag också nöjd och ganska road av att vara konstig i vissa avseenden och jag tror som sagt att en stor del av den interkulturella kompetensen består i att man dels är medveten om sin egen konstighet, dels att man förfogar över ord som kan beskriva och förklara på vilket sätt vi själva är konstiga.

